

Жика БУЈУКЛИЋ*

БОГИШИЋЕВ УТИЦАЈ НА ПРАВНУ ЛЕКSIKY ЛАЗЕ КОСТИЋА ТОКОМ ПРЕВОЂЕЊА ДЕРНБУРГОВИХ „ПАНДЕКТА”**

Апстракт: Аутор указује на чињеницу да научна јавност још увек није довољно осветлила допринос Лазе Костића на правном пољу. Српски песник је са свега 25 година постао доктор права, пошто је на Краљевском универзитету у Пешти успешно одбранио дисертацију на латинском језику 1866. године. У својим позним годинама, приступио је превођењу једног од најзначајнијих уџбеника римског права, славног немачког романисте Хајнриха Дернбурга. Ово тротомно ремек-дело (*Pandekten*, 1884–87) представљало је темељ нововековне европске правне културе. Налог за тај подухват Лаза Костић је добио од Земаљске владе у Загребу. Костићев превод показује са колико инвентивности је он покушавао да створи нову правну терминологију, засновану на народном језику, преузимајући тада доминантне идеје немачке историјскоправне школе и следећи учење славног правника Валтазара Богишића. Аутор сматра да је утицај творца црногорског Имовинског законика на правну лексику Лазе Костића свакако неспоран, али да је креативност српског поете на том пољу далеко превазишла постојеће језичке стандарде, па је чак одударала и од језика који је он сам користио. Та новостворена, донекле артифицијелна терминологија, није ни имала шансу да се провери и докаже у пракси, јер је примена тог уџбеника на Свеучилишту у Загребу била забрањена одмах по изласку из штампе (1900). Аутор закључује да је Костићев преводачки подухват одраз епохе у којој је живео, његове племените жеље да допринесе зближавању јужнословенских народа. Отуда се сврстао у ону плејаду умних глава тога доба, попут Вука, Богишића, Јагића, Миклошича, Војновића и др., који су сматрали да Срби и Хрвати говоре јединственим језиком, који треба да буде кохезивно ткиво за њихов „суживот”, а не за раздоре и поделе.

Кључне речи: Лаза Костић, њравна терминологија, Ойшши имовински законик, књаз Никола Пејировић, Валтазар Богишић, Дерндурџова 'Пандекта', Загребачко свеучилиште, Немачка историјскоправна школа

* Проф. др Жика Бујуклић, Правни факултет Универзитета у Београду

** Беседа одржана 9. марта 2018.

1. Са свега 25 година Лаза Костић је постао *doctor utriusque iuris*, доктор цивилног и канонског права, пошто је 1. маја 1866. године промовисан у то звање на Краљевском универзитету у Пешти.¹ Томе је претходила успешна одбрана *Theses* и *Dissertatio inauguralis* на латинском језику, пред најугледнијим професорима права са овог универзитета.² Међутим, Костић се потом није посветио правној струци, већ се накратко запослио као професор у новосадској Гимназији, где је предавао латински и немачки језик. Убрзо је изабран за великог бележника у тада реорганизованом новосадском Магистрату, где је службовао под председништвом Светозара Милетића, тадашњег градоначелника овога града.³ После две године Костић је додељен Варошком суду као *сенатор*, где је остао до 1872, када је централна власт судство одузела варошким општинама и ставила је под своју управу. Милан Савић, пријатељ и биограф Лазин, тврди да се он није ни побринуо да остане у државној служби („њему за тим положајем није ни суза из ока канула”), а судски или адвокатски испит није ни покушавао да положи.⁴ Тиме је његова правничка каријера устукнула пред изазовима бурних политичких догађања и пред жељом да се посвети песничком и књижевном деловању. Нажалост, садржина Костићевих литерарних текстова и његово политичко ангажовање у *Уједињеној омладини*

¹ L. Kostić, *Theses e(x) scientis juridicis et politicis* (превод и коментари С. Шаркић), Нови Сад 2011, 13–63; Ž. Bujuklić, *Odbrana doktorata pesnika Laze Kostića u Pešti 1866. godine: Dissertatio ili Theses?*, u: „Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije”, VII, Beograd 2017, 144–157; Ж. Бујуклић, Докторска дисертација песника Лазе Костића *De legibus serbicus Stephani Uros Dusan*, *Анали Правног факултета у Београду*, LXVI, 1/2018, 22–44.

² Костићеву свечану докторску диплому (Рукописно одељење Матице српске сигн. Р 19 Лат II 20.2) потписао је тадашњи ректор Густав Венцел и декан Правног факултета Теодор Паулер, професори који су му предавали и били чланови комисија када је полагао тзв. ригорозуме (строге испите, *examina rigorosa*).

³ Костићево звање бележника није подразумевало нотарску функцију, већ само вођење записника на седницама Магистрата и регистравање поднесака овом органу. О томе В. Стајић, *Новосадске биографије*, II, Нови Сад 1937. Уп. Лаза Костић, *Прейиска*, Нови Сад 2005, 582 (даље: *Прейиска*).

⁴ М. Савић, *Лаза Костић*, Београд 2010, 47.

српској довешће га, већ од младих дана, до честих затварања и прогона.⁵

Када се кроз Костићеву преписку и друге записе прати његов даљи животни пут, видимо га на разним местима широм Европе, у Паризу, Прагу, Бечу, Москви, Петрограду. Међутим, свих тих година Костић се не бави правном струком и не оставља ниједан рад из те области.

Ипак, по одбрани доктората, убрзо ће ступити у контакт са Богишићем и наредних година кроз честу преписку тражити од њега савете везане за поједина правна питања. Она се дотичу Костићевих интересовања из области природних наука, које му служе за установљавање одређених правилности у сфери духовности, поготово естетике (из чега ће касније настати и његов филозофско-естетски спис *Основе лепоије у свешћу*):

„Има ли у *йравноме живојиу* народа трага оном природном закону, што га је Дарвин пронашао и пропратио у физичком оплођењу, закону укрштања, као што га Дарвин зове: *intercrossing*? И ако га има, какве ефекте показују појаве укрштаја у правном животу?... Узрок је моме досађивању, што сам наумио писати о закону укрштаја у естетици, особито у погледу наших народних песама... Само вас молим, ако би се накнули одговорити ми, да ме не упућујете сувише на ређе књиге, јер бечке су библијотеке, као што знате, врло сироте. Тако нпр. у дворској библијотеци не могах наћи целога Дарвина у оригиналу”.⁶

Одговор Богишићев се, нажалост, није сачувао, али из наредног Костићевог писма јасно се види шта му је одговорио:

⁵ Свој гнев због одузимања Магистрата из српских руку изразио је и у литерарној форми, у песми *Разјовор са увученом засијавом српском у Мајисирајиу новосадском*. Први пут је ухапшен у Пешти већ са 28 година, заједно са Милетићем, под оптужбом да су учествовали у припреми убиства кнеза Михаила (1868). Ж. Младеновић, *Лазе Костић — живоји и књижевна дела*, Београд 2015, 43–44.

⁶ *Прејиска*, 282 (Беч, 10. август 1878).

„Пре свега Вам лепо захваљујем на вашој обавести, која је за мој смер од неоцењиве вредности, јер ми потврђује, да закон, кога ја назирем у свима појавама органског живота, особито у духовним функцијама, важи и у правном животу. Но и ако ми је ваша поука пуно довољна, ипак бих вас молио, да ме обавестите још о једном специјалном случају. Да ли се може у првом добу развитка римског права, назначити где почиње уплив етрурских или сабинских обичаја и какав је тај уплив? Да ли примање етрурских елемената коинцидира са каквим историјским догађајем нпр. с отмицом Сабињанака?”⁷

Из следећег обраћања Богишићу, јасно је да се Костић током свога школовања добро упознао са делима највећих представника Савињијеве историјскоправне школе и да је њихово учењу о еволутивном развоју права желео да укључи и у своја теоретска размишљања:

„Ја вам се врло лепо захваљујем на вашем прецизном обавештају. Давно је било, кад сам читао Нибура, Момзена и Пухту, морам их још једном преврнути. Врло би ме интересовало, кад бих могао дознати, у чему се Ви не слажете са тим романистима? Имате у *Ancient Law* неколико по мене корисних примедаба”.⁸

Мада нам недостају Богишићеви одговори, који би далеко боље осветлили ставове овог правног великана, ипак, већ и само Костићево писмо је драгоценост сведочанство о томе које су тада биле његове научне преокупације. Он очигледно говори о чувеној књизи *Древно право* сер Хенрија Мејна, професора правне историје на Кембриџу и Оксфорду, која је већ током његовог живота доживела двадесет издања.⁹ У њој аутор износи идеје које су блиске Костићевом поимању о поступном развоју права, кроз прожимање са културним утицајама различитих народа. Мејн доказује да су правни

⁷ *Прейиска*, 283 (Беч, 3. септембар 1878).

⁸ *Прейиска*, 285 (Беч, 26. новембар 1878).

⁹ H. Sumner Maine, *Ancient Law, its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas*, Cambridge, Cambridge 1861.

концепти (код својине, наслеђивања, контракта и деликта) продукт историјског развоја, као што се и биолошки организми формирају кроз процес еволуције. Отуда се Мејн нужно ослања на теорију Дарвина, изложену у делу *Порекло врста*, које је увелико инспирисало и самог Костића.¹⁰ То се види и из писма Ватрославу Јагићу, послато из Беча истог дана када и Богишићу и са скоро истоветним питањем:

„Да ли има и у језику трага ономе природном закону укрштања и избора, што га Дарвин зове *intercrossing* и *selection*? У том погледу Вам примећујем, да ме Шлајхерова брошура о Дарвинизму у језику не задовољава потпуно”.¹¹

Очигледно да је Лаза Костић свесрдно прихватио учење немачке историјскоправне школе, по којој право није вечна, заувек дата категорија (како учи природноправна доктрина), него да се оно *еволутивним* путем развија — почев од обичајног права, преко његове научничке обраде, да би се на крају процес окончао спонтаном кодификацијом. По том учењу, сваки народ има свој посебни „народни дух” (*Volksgeist*) који обликује специфичне обичаје, језик, културу, фолклор, па и право. Корифеј овог учења на нашем тлу је управо Валтазар Богишић (1834–1908), творац црногорског *Ојшћее имовинској законика* (1888), министар правде код књаза Николе, етнолог, социолог, али пре свега врхунски правни теоретичар и језички експерт.¹² Додуше, мада је себе видео као ученика Пухте и Савињија, Богишић је ипак имао и критичку дистанцу, обогаћујући свој теоријски концепт новим идејама еволуционистичког позитивизма Спенсера, па и начелима својственим школи природног права.¹³

¹⁰ Ch. Darwin, *On the Origin of Species, by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*, London 1859.

¹¹ *Прејиска*, 440 (Беч, 3. септембар 1878). Реч је о немачком слависти Аугусту Шлајхеру, професору компаративне лингвистике на Универзитету у Јени и почасном члану ЈАЗУ. После његове преране смрти, В. Јагић је објавио обимни некролог у гласилу ове институције: *Rad JAZU, separat iz knj. VI, Zagreb 1868*, 1–24.

¹² Ј. Даниловић, *О Валтазару Богишићу* (предговор), у: „Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору”, Београд 1986, 5–41.

¹³ О томе Т. Никчевић, *О научном методу В. Богишића*, у: „Валтазар Богишић, Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори”, СЛ-

Није отуда чудо да се Костић веома рано с њим повезао, спријатељио и ослањао у великој мери на његова достигнућа у области изучавања народних обичаја и правне терминологије.

2. Њихова преписка, па и срдачни лични контакти, трајали су скоро четири деценије, а у појединим тешким животним тренуцима, Богишић му је био велика подршка и помоћ. Прво сачувано писмо Костић му је послао почетком 1867. године, дакле, када је имао 27 година, а последње марта 1905, три године пре Богишићеве смрти.¹⁴ Тешко је утврдити када су се први пут сусрели, али се зна да их је у младости окупила идеја *Уједињене омладине српске*, основане 1866. године у Новом Саду, у чему су и сами учествовали.¹⁵

На основу целокупне њихове преписке (коју је 2005. године објавио уз обимне коментаре академик Младен Лесковац), види се да је од 99 сачуваних писама, чак 77 Костићевих аутографа у Архиву у Цавтату, а свега 22 Богишићева одговора су у Рукописном одељењу Матице српске.¹⁶ Заиста је чудно да је њиховој преписци до сада посвећен само један једини краћи осврт, дескриптивног карактера, ограничен углавном на кореспонденцију око самог *Законика*.¹⁷

НУ, СДХ, књ. 60, Београд 1967, 1–31; З. Рашовић, *Бојишић и његова култура*, Гласник, бр. 22, ЦАНУ, Подгорица 2016, 39; С. Перовић, *Природно право у Ошћем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору*, Зборник Правног факултета у Подгорици, 22/23, 1998/99, 40.

¹⁴ *Преписка*, 281–382.

¹⁵ Н. Мартиновић, *Валтазар Божишић и Уједињена омладина српска*, Зборник Матице српске, IX, Нови Сад 1954, 26–44.

¹⁶ *Преписка*, 281–382, 559. Двадесет Богишићевих писама из архиве Матице српске претходно је објавио А. Форишковић, *Писма Валтазара Божишића Лази Костићу*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XVIII, 1/2970, 90–112. У цавтатском Архиву сачувано је десетак хиљада писама, размењених са преко хиљаду особа, и то на више од 200 адреса само у Паризу — а када се то упореди са оним шта нам је преостало од Костићеве кореспонденције, остаје само да жалимо за грађом која је нетрагом нестала. Из Богишићеве преписке са Стојаном Новаковићем, на пример, сачувано је преко 200 писама. Недељковић Б., *Преписка Стојана Новаковића и Валтазара Божишића*, САНУ, Београд 1968.

¹⁷ И. Кустудија, *Преписка Валтазара Божишића и Лазе Костића о Општем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору*, у: „Стогодишњица Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору”, ЦАНУ, Титоград 1989, 77–83.

Аутор чланка, Иван Кустудија, у складу са свечарским поводом скупа око стогодишњице *Законика*, надахнуто закључује да су Богишић и Костић „стваралачки доприносили, заједно са другим *извањцима* и домаћим културно просвјетним и научним посленицима, да се убрзано изврши препород у Црној Гори у другој половини XIX вијека”, додајући егзалтирани закључак да је то „...била права културна револуција у којој је дошло до изражаја: стваралачки и радни ентузијазам безброј нових идеја и садржаја, зближавање култура на подручју данашње Југославије”, и да за све то „челно мјесто припада Валтазару Богишићу, а немјерљив је и допринос Лазе Костића”.¹⁸ Сваком поштоваоцу српског песника могу бити драге овакве похвале, али доступна грађа ипак не потврђује основаност наведених тврдњи, поготово када је реч о улози Лазе Костића око настанка и примене *Имовинског законика*, па ни током седам година (1884–1891) његовог боравка на двору краља Николе.

Лаза Костић је током свог дугог боравка на Цетињу био и непосредни сведок свечане инаугурације *Законика*, којој ни његов творац није присуствовао. Из преписке се види да је Костић наговарао Богишића да овај *имовински* кодекс допуни и породичним правом, за које је овај сматрао да га ипак још увек не треба кодификовати, већ и даље препустити обичајноправном регулисању:

„Многопоштовани Господине и драги Пријатељу, прије свега примите и моју смерну честитку сред громовитог одјека Ваше славе. Ја сам показао Господару Ваше писмо и прочитао га је. Нађосмо да би, после Његове бесједе, било сувише написати још један чланак за најскорији број *Гласа Црногорца* /чији је уредник Костић/, но љепше би било то оставити за дан када ће Законик ‘стати на снагу’.¹⁹ (...) Овдје ме питају, да ли сте Ви наумили саставити и други дио ‘грађан-

¹⁸ И. Кустудија, *нав. дело*, 83.

¹⁹ *Прејиска*, 307 (Цетиње, 1/13. маја 1888). Костић овде користи прецизни правни термин, на коме је инсистирао Богишић кроз преписку са књазом, образлажући зашто треба разликовати три момента у доношењу *Законика*: *promulgation*, *publication* и *entrée en vigueur* — за које је предлагао „народне српске ријечи: *иосїављење*, *їроїлашење* и *сїуїање на снаїу*”. М. Луковић, *нав. дело*, 11.

ског' законика: *йородички*. Ја нијесам знао одговорити на то питање. Свакојако желим да доживите довољни развитак породичког права у Словена, особито у овијег Срба, те да се можете нахранити и на тај *couronnement de l'édifice /куну њра-ђевине/*... „Овдје је општа жеља да Вас овдије видимо што прије. А потреба је. Кад видите, како Ваш Законик 'стаје на снагу', мислим да ћете при првом штампању тј. у *другом* издању — а то је пријека потреба — неке ситнице промијени-ти, те ће тада то бити *codex repetitae praelectionis*”.²⁰

Управо чињеница да Костић овај законодавни подухват упо-ређује са Јустинијановом кодификацијом, говори не само о томе колико је српски песник ценио Богишићев Законик, него и колико је пештански *doctor utriusque iuris* добро познавао римску правну традицију. То је показао и у тексту О тешкоћама израде грађанског законика, једном од ретких натписа у Гласу Црногорца (1885) у коме се бавио правном проблематиком. Сврха овог текста је да оправда кашњење доношења црногорског Законика, указивањем на какве све проблеме су овакви кодификаторски подухвати наилази у другим срединама:

„...Нећемо ни спомињати колико је потрошила људи и времена радња око *Corpus Iuris*-а Јустинијана, јер, прво, то је било давно, прије дванаест вијекова, а друго, то је великом већином само збирка старијих закона (...) Да се види колике тешкоће имају да се савладају при таком великом раду, како је то мучан, разноврстан те зато и спор посао, кад хоће да се узаконе у једном закону сви правни обичаји једног народа, био он већи или мањи, да се проуче и углаве сва правила, све наредбе те су нужне да се ујемчи сталан и правиан развитак имовине и породичне, племенске и особине узајмице у чита-

²⁰ *Прејиска*, 307–308 (Цетиње, 13/25. јули 1888). У коментарима Костићеве преписке М. Лесковац даје погрешно објашњење да је *codex repetitae praelectionis*: „законик (књига) лекција за понављање, зборник лекција”, мада је реч о посебном делу Јустинијанове кодификације у коме су изнова скупљене царске конституције, па је то прерађени правни зборник (*codex*), настао после „поновног читања” (*repetita praelectio*).

вог једног народа. Ми ћемо сад изнијети пред наше читаоце преглед свију таквих законских послова те се израђују по свом свијету... у *Берлину* за све њемачко царство; у *Будапешти* за угарску краљевину (осим Хрватске, где важи аустријски грађански законик); у *Пејрограду* за сву Русију и, напошљедак, на најдаљем истоку, у *Токију*, за јапанско царство”.²¹

Потом следи компаративна анализа невеликог обима, али педантна и са пуно правноисторијских података, која мора задивити сваког правника, поготово када се има у виду читалачка публика којој је овај текст био намењен. Било би занимљиво сазнати које је изворе користио, јер је тешко претпоставити да је Костић овај чланак писао „из главе”, будући да обилује детаљима који чак ни високообразованом правнику не морају бити познати. Текст је уџбенички прецизно и јасно написан, што показује креативни потенцијал овог пештанског доктора права.

Нажалост, током боравка на Цетињу, као поданик књаза Николе, он не добија прилику да то своје правничко образовање искористи у било ком виду.²² Симо Матавуљ, непосредни сведок Костићевог боравка на Цетињу, открива нам да је било и оних који су мислили да му „као добром зналцу туђих језика треба дати службу у министарству иностраних дијела”, а други су желели „да му се да мјесто у већ усталој и анахроничном црногорском великом суду, гдје би као правник најзгодније дошао”.²³ Међутим, очигледно да такве понуде књаза Николе није било, јер је, према сведочењу војводе Симе Поповића, црногорски владар Костићу наменио на двору сасвим другу улогу:

„Штета би било и за тебе и за српску књижевност, да те вежем у канцеларију. Боље овако: да ти ја дам годишње, докле си жив, 3–4000 фл., ако ти је мало не жалим и пет и шест хиљада,

²¹ Л. Костић, *О њолијици, о умениости (новински чланци 1884–1886)*, III, Нови Сад 1990, 14.

²² Неки аутори помињу да је Лаза Костић ипак учествовао у писању закона по налогу књаза Николе (С. Шаркић), али за то нема потврде у расположивим изворима. Б. Недељковић, *Три краћа њрилоа из Боишићеве заоставишине научне*, Глас CDXIV, САНУ, Београд 2010, 195.

²³ С. Матавуљ, *Билешке једној њисца*, Сабрана дела IV, Београд 1953, 221.

и не тражим ништа од тебе, него само да пјеваш и пишеш, а ево си на мјесто, у Црну Гору, да ти материјала никада не мањка. Је ли ти право? Лазо га је хладнокрвно, ко но ти он, слушао, није ријечи одговорио, онако сједећи, само му се главом поклонио. Није се могло знати, шта му значи тај поклон, да ли: примам и благодарим, или: хвала, не могу примити! Књаз није више ни ријечи проговорио о томе ни тада, ни доцније”.²⁴

Зашто је то тако, постало је јасно већ приликом извођења кнежеве драме *Балканска царица* на Цетињу. Костић је, уз Матавуља, морао узети не само скромно учешће у сценском извођењу овог комада, него су се од свих на двору очекивале и ласкаве похвале. За разлику од бројних хвалоспева из дворског окружења, Костићево виђење представе није у свему испунило кнежева очекивања, па је он убрзо заборавио на дарезљиву понуду коју је дао српском песнику. Њихови односи ће поготово захладнети када је, по налогу и о трошку самог књаза, Костићев приказ представе објављен 1885. у бечким новинама (*Neue Freie Presse*), и то под псеудонимом *Rienzi*, не би ли се прикрило ко је његов наручилац. Међутим, тај деликатни задатак, до кога је књазу било веома стало, песник није обавио како треба. Додуше, он је дословце послушао кнежев налог да исказе своје мишљење без увијања и аутора *Балканске царице* је хвалио колико је могао — али га ипак није уздигао у пантеон песничких великана. Убрзо је пао у немилост, као и код кнеза Милана, јер није знао да задржи за себе шта заиста мисли, па му је та искреност и овог пута дошла главе.²⁵

И тако, осим очекиваних панегирика за списатељска сочињенија свога господара, који је хтео да буде књижевни пандан Његошу, Костићу није омогућено да се на директнији начин укључи у

²⁴ С. Поповић, *Лаза Костић и кнез Никола*, Прилози Летопису Матице српске, књ. I, 1928, 23–32.

²⁵ Није искључено да је у њиховим односима чашу прелила и Костићева песма „Свирачица” (1884), чије је штампање забранио управо књаз Никола. Већ из њене садржине јасно је свима да је намењена кнегињи Милици, која је својим музицирањем и младошћу очарала временског песника. Чак је и обазриви Винавер споменуо верзију по којој је Костић био заљубљен у лепу кнежеву кћер и „да му је ова одвраћала љубав”. С. Винавер, *нав. дело*, 593.

законодавни или судски живот малене црногорске престонице. Не само да му књаз Никола није пружио шансу да се укључи у пројекат кодификације, већ му ни његов велики пријатељ Богишић у томе није припомогао, можда управо из жеље да у потпуности контролише процес настанка *Законика*.²⁶

Из поменутог писма (1/13. мај 1888), у коме помиње „бесједу Господареву”, Костић обавештава Богишића да чак ни у њеном састављању није учествовао: „...морам Вам примјетити да ја нијесам био у редакционом одбору... (већ да) сву редакторску заслугу и одговорност носи Гавро Вуковић и Јово Павловић”, али додаје: „... Као што ћете видјети, ја сам се усудио учињети неке мале промјене у Указу. Надам се да ћете их одобрити и без особите мотивације, којом Вам не бих рад био досађивати сад, у свечаној доколици вашег душевног одмора. То се може допунити послѣје, најбоље када се, ако Бог да, опет састанемо, или овдје или што би ми милије било, тамо гдје сте ви, а можда и на каквој средокраћи”.²⁷ Ова снисходљивост је разумљива, јер је основну верзију *Указа*, свакако по књажевим инструкцијама, припремио сам Богишић, што се препознаје кроз *йравно* образложење циља доношења *Законика*, унетог и у његову преамбулу:

„Ми унапријед одлучили бијасмо, да се у овоме законотворном послу, поред свих неопходних обзира на податке науке и на законодавне радње других образованих држава, главна пажња обраћа на народне појмове о правди и правичи, на обичаје, предања и на живе потребе црногорског народа. У тако ме се правцу ова радња и вршила”.

²⁶ Богишић је вероватно био упознат и са крајње негативним ставом Лазе Костића према царској Русији, у чију се политику потпуно разочарао када је био присутан (у својству секретара Јована Ристића) на Берлинском конгресу 1878. године. Костић је био непосредни сведок дволичне руске политике, која је подржала одлуку да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину. Такође, није могао опростити ни Санстефански мир, који је директно био на штету српских државних интереса. О томе Д. Микавица, *Лазе Костић, политичка биографија*, 197 и даље.

²⁷ *Прейска*, 307–308.

Кроз уста црногорског књаза, преко садржине *Указа*, проговара заправо Богишић, школовани правник, следбеник Савињијеве школе, који је постулате тога учења уградио у сам *Законик*, дајући највећи допринос његовом настанку — због чега се сасвим оправдано и назива по њему, а не по владару Црне Горе.

3. Текст Указа је 1. маја 1888. године у целости објављен у цетињском *Гласу Црногорца*, дворском листу чији је уредник био Лаза Костић, а пошто је ово гласило имало значај службеног листа, узима се да је тог датума *Законик* и званично *йроілашен*. Било би логично да је у истом гласилу био објављен и текст *Законика*, али је због његовог обима (1031 члан) то технички било немогуће извести, па је претходно одштампано преко хиљаду примерака, и то о трошку књажеве благање и новчане помоћи руске владе.

У преписци са Богишићем Лаза Костић говори и о припреми кадрова за примену самог *Законика*. Наводи податак да је постојао и посебан курс (*курас*) „за објашњење *Законика*, за *велике судије*”, а да је војвода Гавро Вуковић, црногорски министар иностраних дјела, био укључен као „учитељ” у све то и да му се „чини највиша добит што у *Велики Суд* улази Лабуд Врбица, који је свршио пуни правни *курас* у Бечу, у Терезијануму” па ће њих двојица бити „једини поуздани коментатори”, и у Цетињу „једини потпуно приправни правници”.²⁸ О судству тога доба верно сведочи *Симо Маџавуљ*:

„Сердар Вукотић, члан великог суда... наравно био је неписмен, а судио је по обичајном праву или по здравој памети, као и остали му другови... Мислим да је онда било седам чланова великог суда, а већином по спреми бјеху као и сердар... Послије дођоше четири Црногорца правника из Русије, а новине јавише да је готов *Имовински законик*, који је израђивао Богишић. *Чидукаши* (нешколовани чанови великог суда) рекоше: ‘Е, оволико учевнијех не само што не дође одједном, но их нема у сву државу толико. А, нека их, ваисти-

²⁸ *Прейиска*, 307–309. Костић не помиње дворског саветника Богдана Мемедовића-Дробњака (1849–1892), првог Црногорца који је завршио права. Радио је и као судија у Никшићу, а потом био капетан у Колашину, где је завршио живот под нејасним околностима. С. Караџић, В. Шибалић, *Дробњак и йородице у Дробњаку и њихово йоријекло*, Београд 1997, 152.

ну, нека на прољеће прођу кроз црногорску школу, па онда им је просто, нека суде по *Законику!*²⁹ Од те четворице, један, Пламенац, бјеше *од куће*, те га је мјесто већ чекало у министарству иностраних: један по тврђењу истих његових другова, најспремнији, стаде се погађати за плату, па кад му понудише нешто мало, отиде у Бугарску; остала двојица попричекаше, па постадоше писари чибукаша.”²⁹

Очигледно да Лази Костићу ту нигде није било места, већ ће као уредник *Гласа Црнојорца* само до детаља описати поменуту свечаност (одржану 26. априла 1888), а нешто касније ће, по Богишићевом савету, објавити свој похвални чланак о Имовинском законнику (3. јула 1888), напомињући Богишићу у једном од писама да ће „штог нађе гдје о *Законику*” ту прештампати.³⁰

Занимљиво сведочанство о објави *Указа* пружа нам до сада необјављено писмо (од 12/24. априла 1888), које је недавно открио академик Зоран Рашовић, у коме Богишић даје детаљна упутства Костићу како да се у *Гласу Црнојорца* одштампа овај важан документ: у целости на насловној страници ускршњег броја, да редови иду „у сву ширину листа, а не у ступцима”, прецизира му наслов, величину слова и захтева да се текст чува у строгој тајности све до објављивања, а да се пре коначне верзије изврши најмање двострука провера његове садржине. Богишић истиче „да би било врло добро за саму ствар” да у следећем броју *Гласа*, Костић састави опширнији опис свечаности која ће бити одржана приликом проглашења *Законика*, и на крају га саветује:

„Кад бисте тим поводом написали штогод о значењу *Законика*, о тешкоћама при састављању, о правцу његова, о његовој унутрашњој вриједности, још би боље било, а и мене би лично обвезали. Дакако, да би то могло бити казано

²⁹ С. Матавуљ, *нав. дело*, 105–106, 203–204. Иначе, на челу *Великој суда*, ондашњег највишег судског органа у Црној Гори, био је књажев рођак војвода Божо Петровић, који је и прочитао *Указ* књаза Николе. Б. Павићевић, *Богишићеве пријеме за израду Ојшине имовинској законика за Књажевину Црну Гору*, Историјски записи, 1–2/1998, 37.

³⁰ *Преписка*, 309 (Цетиње, 13/25. јула 1888).

општим изрекама. Него кад бисте се ријешили да о томе чланак напишете, могли бисте замолити Господара да Вам, као материјал, даде једну моју француску брошуру коју му прије 5–6 дана послах, а можда и неке рукописне примједбе које му данас шаљем. Ове су посљедње у хитњи на папир набацане и у никакву случају нијесу за штампање и могу само служити материјалом за чланак о коме је ријеч”.³¹

Костић је написао тај чланак и у њему се позабавио питањем утицаја кодификација на материјално право, позивајући се на рад чувеног професора Јенског универзитета Емила Данца.³² Полазећи од критичке анализе Нацрта грађанског законика за Краљевину Саксонију, овај аутор разликује „уску кодификацију” од тзв. „инкорпорације”. Костић први тип кодификације објашњава као правни „производ” који се сматра потпуно новом тековином „посве одијељеном од свега с чиме би иначе, по природи својој, био у свези, неко *свјатјаја свјатих* у које се не смије такнути за живу главу”, док *incorporation* представља тип кодификације која „остаје у свези и у складу са свијем врстама другијех извора права, те се не боји њихове законите и природне утакмице; када је законик никао из прошлости, а пушта своје гране и у будућност народа”.³³ Костић истиче да су претходни правни кодекси по правилу припадали првој групи, а да се Богишић определио за „мучнији пут инкорпорације”, који је методолошки далеко тежи и за који треба

³¹ Захваљујем се колеги др Зорану Рашовићу који ми је омогућио увид у овај документ, који ће у целости бити публикован у његовој књизи о Валтазару Богишићу, припремљеној за штампу. На основу цавататске архивске грађе коју проучава већ читаву деценију, академик Рашовић је, поред многих других ствари, открио и Богишићево писмо које је промакло Младену Лесковцу када је публиковао целокупну Костићеву преписку. Искрпну рукописну грађу о Богишићу З. Рашовић је сабрао у два обимна рада: *Богишићеве правне изреке — складношћ између римској и црнојорској народној врела*, ЦАНУ, књ. 126, Подгорица 2016. и *Црнојорска служба Валтазара Богишића — (не)завршени законски пројекти*, ЦАНУ, књ. 133, Подгорица 2017.

³² Danz, Heinrich August Emil, *Die Wirkung der Codificationsformen auf das materielle Recht, Erläutert durch Beispiele aus dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuch für das Königreich Sachsen*, Leipzig 1861.

³³ *Глас Црнојорца*, бр. 27, од 3. јула 1888.

„дух атласовијех плећа”. Законодавац овде мора ускладити текст кодекса са целокупном „масом *йравноја йрадива* које се налази у народу”, а које обликују историјске, економске, религијске и друге околности. Костић запажа да се овде хармонија постиже далеко теже него код „уске кодификације”, јер законодавац мора да има на уму сва правила друштвеног понашања (обичајна, морална, религијска и др.), као да су и она „*саставни дио законика...* (јер би) се без тога могао створити дуализам и расцијеп у правноме животу.” У Богишићевом кодификаторском подухвату Костић види остварење свих ових постулата и постизање „склада и армоније” између правила Законика „*са свијем йошребамa живошa и с орданском йприродом йрава*”. Костић истиче да је у правном свету ово први озбиљни покушај овакве „природније и научније врсте кодификације” и зато сматра „да ће то дијело много допринијети да Црна Гора, божјом помоћи, исто тако засја у књизи српске просвијете, као што је свијетла образа и у паметару српског јунаштва”.

У самом чланку Костић на више места цитира познату Богишићеву студију о Имовинском законнику, објављену на француском језику: *Apropos du code civil du Monténégro: quelques mots sur les principes et la méthode adoptés, pur sa confection*, Paris 1886. На то га је упутио сам Богишић, уз савет да замоли господара да му, као материјал за писање, „даде једну француску брошуру” коју је књазу недавно послао.³⁴ Зачудо, и из остале преписке се види да је Костићу, као уреднику, било тешко да дође до неопходних Богишићевих текстова, па је био приморан да га замоли за помоћ: „...Ако Вам је то по вољи, молио бих Вас да пошаљете и мени један примерак ваше брошуре. Гавро ми је дао, но је сваки час иште, те не могу на миру да је промозгам”.³⁵ Овакав однос постаје јаснији кроз садржину до сада необјављеног Богишићевог писма војводи Гавру Вуковићу (Париз, 13/25. априла 1888), из кога се види се да је поменуто „брошуру” (тј. текст *Указа*) Богишић послао једино Вуковићу, а не и Костићу, и то уз изричиту напомену да је главном уреднику може дати само на привремено коришћење: „Ако би г. Костић имао времена да напише чланак о *Законнику*, можете му је око Ускрса дати

³⁴ Вид. горе.

³⁵ *Прејиска*, 307 (Цетиње, 1/13. маја 1888).

да се њоме послужи”.³⁶ Уосталом, у већ поменутом писму (од 12/24. априла 1888) Богишић Костићу изричито каже: „Указ који треба уврстити /у *Гласник*/ даће Вам сам Господар, или преко Вуковића, који је сам посвећен у сав овај посао”.

Ове наизглед безначајне напомене, нажалост, верно одсликавају скоро понижавајућу позицију коју је Костић имао у тој средини. Сатеран животним околностима у црногорске врлети, он је био приморан на компромисе који су били толики да је он сам једном приликом горко закључио како „сваки човек има часове када није он”.³⁷ Проводећи стваралачки неплодне године на кнежевом двору, слободно време је испуњавао омиљеним спортом, трчањем по околним цетињским висовима, праћен подругљивим повицима чобана: *Држ’ ја! Ено оної маниїноја!* Уместо по свом знању и образовању, у тој средини Костић ће остати више упамћен као *чујави вилозов Лазо*.³⁸

Романтичарска представа Србина из Војводине, следбеника *Уједињене омладине српске*, који је био занесен епском славом црногорских бојева са Турцима и зато прекоревачки обреновићевску Србију што не чини „јуриш за брата свог”, убрзо се разочарао у „Српску Спарту” и криомице, љут и увређен, утекао из те средине (1891) без поздрава и правог објашњења. Ко би рекао да је то онај исти песник који је 1877. године, у свом надахнутом говору у бечком *Научном клубу*, ово изговорио:

³⁶ И ово Богишићево писмо нам је љубазно уступио колега др Зоран Рашовић.

³⁷ М. Ненин (пр.), *Епистоларна биографија Светислава Стефановића*, Нови Сад 1995, 24, 276.

³⁸ С. Матавуљ, *Биљешке једној ијисца*, 221–222. Током боравка на Цетињу написао је само шаљиви игроказ *Ускокова љуба*, који је под именом *Гордана* послао анонимно на наградни конкурс Матице српске, али дело није награђено. Револтирани Костић га је 1890. године сам објавио на Цетињу и потом упорно покушавао да докаже да је жири погрешно. Комад је превео на немачки, а уз помоћ пријатеља Шарла Пигеа (службеника Француског посланства на Цетињу) редиговао је свој француски превод, желећи да *Гордану* постави на европске сцене. У Паризу му је у том покушају помагао и Богишић. Ж. Младеновић, *Лазо Костић, животи и књижевна дела*, 76, 540–544.

„Када речем Срби, молим вас да то не разумете у географском него у етнографском, у народном смислу; јер у том су нпр. Црногорци више Срби, чистији, овејанији Срби од становника кнежевине Србије, а већином су потомци оне старе српске властеле што се вековима одупирала навали турској, што је волела заићи у нескровне брдетине и напустити све згоде свакидашњег живота само да спасе своју веру, своје уверење, свој духовни завет”.³⁹

4. После бекства са Цетиња, Костић се о књазу Николи није изјашњавао у негативном светлу, ни јавно нити у својим списима, као да је хтео тим одмереним тоном и „извесном благодарношћу” (Винавер) да не нашкоди интересима српства. Можда га се и прибојавао, јер је личну преписку са прогоњеним кнежевим противницима, за сваки случај, сам уништио. Међутим, праву истину је саопштавао само најближим пријатељима, у које је убројао, нажалост, и једног аустријског дипломату, који је Костићево јадиковање педантно пренео у поверљивом извештају Министарству спољних послова у Бечу. Лазин суд о књазу Николи је поразан: оптужује га за лицемерство, саможивост, бездушну игру народним интересима, тврди да га се руски цар гнуша, а за себе Костић каже да је пао у немилост јер је исувише искрено критиковао кнежева погрешна дела, сматрајући да је његова политика династичка и да зато не жели да супарничка србијанска династија има добре односе са Русијом, а откако је дао своју кћер претенденту, Црна Гора се налази у лажном положају према Србији итд.⁴⁰ Као да је све ово сажето изразио у једном интимном писму, где је своје горко искуство свео у само пар реченица: „Ја сам на Цетињу толико научио у школи живота... да сва моја пређашња наука није ништа према томе. Шта је Цариград? *Enfoncé!* /Превазиђен!/ Цетиње је много боља школа за дипломацију, наравно, *садашње* Цетиње”.⁴¹ Ипак, јасно је да

³⁹ Л. Костић, *О књижевности и језику*, 285–286.

⁴⁰ Исписе из бечких архива са овим сведочанствима објавио је Вл. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, СКА, Београд 1924. Уп. С. Винавер, *нав. дело*, 593–594.

⁴¹ *Прејиска*, 245 (Писмо Јовану Бошковићу, Дубровник, 25. април / 7. мај 1891).

Костић тај „врхунац врхунца политичке мајсторије левантинске врсте” (Винавер), није успео да савлада. Српски поета је био само још један извањац кога је ова средина одбацила као страно, непожељно тело. У тим политичким играма, далеко се боље сналазио мудри Богишић.

Спуштивши се са Цетиња у Котор, Костић се задржао кратко у Дубровнику, одакле обавештава Богишића да је поднео оставку књазу Николи (који се налазио у посети цару Александру III):

„Драги Господине и Пријатељу,

Ево ме 8 дана у вашем Дубровнику, гдје сам гост у Сарсеја /француски посланик/. Прекосутра крећем у Беч. На Цетиње се не мислим враћати, пославши оставку и Господару у Русију и Нашљеднику /Данилу/ на Цетиње. Подробености те доста занимљиве ствари дознаће те када се, ако Бог да, састанемо. *Руско њослансѝво њоѝѝуно је одобрѝло начин моѝа одласка из Црне Горе. Из Беча ћу Вам се опет јавити, тек кад будем дознао што ће бити са мном.*⁴²

Ако је Костић нешто и научио из „дипломације”, онда је то свест о потреби да за своје поступке мора имати сагласност центара политичке моћи, првенствено руског посланства на Цетињу, али и других европских моћника. То наглашава не само у писму Богишићу, него и своје пријатељу Јовану Бошковићу:

„...Послао сам Господару оставку у Петроград и Насљеднику на Цетиње. Писао ми је Гавро Вуковић, у име ‘Насљедника’, да се вратим, да ћу добити сваку сатисфакцију коју тражим, да ће се уклонити све на што ми је жао итд. итд. Ја сам одговорио, да остајем при оставци. Када се састанемо, ако Бог да, све ћеш разумети. За сад само да знаш, да је руски посланик на Цетињу, Аргилопуло, човек врло разуман и *ѝорјадочан*, потпуно одобрио мој начин одласка, као *la manière d’agir la plus digne* /најдостојанственији начин поступања/ и обрекао ми је да ће то своје мишљење сваком приликом бра-

⁴² *Прејиска*, 321 (Дубровник, 7. мај 1891). Текст означен курзивом подвукао је сам Костић.

нити. У опште, сва је дипломација за мене. Овде ме је дочекала Француска и Италија најсвесрдније, удешавајући ручкове и екскурзије за мене, и ако знају да сам дао оставку”.⁴³

Како је Гавро Вуковић заиста видео Костићев боравак на Цетињу и сам његов одлазак, види се из писма које је неколико месеци касније послао Михајлу Вујићу:

„...пошао је одавлен др Лаза Костић. Та личност овдје је била толико уважена, тако примана, толико цијењена и са највишом пажњом предусретана, шта више он је био плаћен обилато релативно нашим финансијама, па је просто могу рећи симулирао неко ситно неспоразумљење с Министром просвете само да као неки Мартир /великомученик/ пође из Црне Горе... пошао је као на отпуст, па је из Котора послао циркуларе својих оставака. Он је управо утекао из Црне Горе. Ово његово дјекство, које се не оснива ни на каквом темељитом разлогу, ми с потпуним разлогом сматрамо, као највишу неблагодарност према његовом меценату Књазу Николи и према жртвама што је он чинио за њега. Ми такође сматрамо да је тај смијешни начин изабрао да прође, тек да с њима позира пред његовим једномишљеницима”.⁴⁴

Међутим, Костићев биограф Милан Савић је све ово видео савим другим очима:

„Кад су га из Црне Горе изсекирали, сматрао је то пре као неки спас него као удар... У нашу средину дошао је расположен као да је тешко бремене стровалио са леђа и никада није казао да га је жао цетињскога живота и Господареве милости”.⁴⁵

⁴³ *Прейска*, 244–245 (Дубровник, 25. април / 7. мај 1891). Писма са оставком и краћим образложењем (послата књазу Николи, престолонаследнику Данилу и министру Гавру Вуковићу) објављена су у: Л. Костић, *Из моја живота*, Београд 1988, 204–208.

⁴⁴ П. Поповић (пр.), *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903)*, САНУ, 1987, 647.

⁴⁵ М. Савић, *Лаза Костић*, 65.

По напуштању Цетиња, Костић ће и даље у преписци са Богишићем спомињати *Законик* и његову примену у пракси. Повод је била „гласовита праница” (*cause célèbre*) још из 1882. године, између славног војводе Маша Врбице, првог црногорског министра унутрашњих дела, и неког Грка, власника приватне фирме у Бару:

„Драги Господине и Пријатељу,

Цетињска *cause célèbre*, у кратко, ова је: Машо Врбица прео се пред вел. судом са једним Грком (Ризос) ради неке заједничке фабрике сапуна у Бару. Вел. суд пресуди ствар у корист Гркову. Сјутра-дан дође вел. суда <sic>, из Wiesbaden-а, телеграм, од прилике, ове садржине: ‘Јучерашњу срамотну пресуду вел. суда уништавам и наређујем, да се суди на ново. Никола.’ То ми је причао проф. Душан Јовановић, који је баш тада кренуо са Цетиња. Ви по томе видите, да је за правилно суђење по *Имовинском законнику* сасвим залишан /сувишан/ *code de procédure*. И који би се ‘законар’ могао томе довити, да једна иста ствар, пресуђена на Цетињу у пошљедној инстанцији, може бити оборена из Wiesbaden-а. Тај случај може Вам занаго обогатити Вашу правну теорију”.⁴⁶

Није тешко уочити Костићев иронични тон када констатује да је процесно законодавство сувишно јер књаз може поништити одлуку Великог суда, уз опаску да ће таква пракса „обогатити” правну теорију. У једном ранијем писму, такође поводом ове *cause célèbre*, он је Богишића директно упитао: „Да ли се слажете са том примјеном вашег Имовинског законика? *Quelle procédure! Hein? /Какво суђење! Ха?/*”⁴⁷

Очигледно да се Костић није уклопио у политички контекст који је у великој мери одређивао Богишићев законодавни подухват и утицао на његову даљу судбину. Велика је штета што током боравка

⁴⁶ *Прејиска*, 344 (Сентомаш, 2/14. март 1892).

⁴⁷ *Прејиска*, 342 (Нови Сад, 9/21. фебруар 1892). Међутим, ускоро је и сам Машо Врбица осетио на својој кожи ту зависност судства од воље господара — али сада као оптужени. Књаз Никола га је на јавном суђењу окривио за финансијске малверзације и приморао да напусти Црну Гору. Ток суђења детаљно је описао С. Матавуљ, *нав. дело*, 171–175.

на Цетињу Костићево широко образовање, а пре свега правничко, није уопште дошло до изражаја, мада је био велики пријатељ Богишића и поштовалац његових теоријских идеја. Све указује на то да цетињска средина није била подстицајна за Костићево стваралаштво, јер је без довољно књига и стручне литературе био приморан да напусти сваки озбиљнији књижевни или научни рад. То запажа чак и књаз Никола, додуше, тек када је схватио да Костић не испуњава улогу послушног дворског поданика на начин како би то он желео, па је сада у њему видео „врло обдарена али лакомислена човека, који је проћердао прилично имање и више није способан ни за какав озбиљан рад”.⁴⁸

5. Срећом по Костића, у Београду се тада појавило упражњено место на Катедри за римско право јер је професор Глигорије (Гига) Гершић периодично напуштао Велику школу, пошто је биран за министра правде у неколико влада, а био је и државни саветник. Из једног писма (март 1889) види се да је већ тада постојала идеја да Костић пређе у Београд и преузме Гершићеву катедру.⁴⁹

Нажалост, конкурсисање Лазе Костића на предмету Римско право, као и на неким другим, било је безуспешно, па је он ухлебљење покушао да нађе на сасвим другој страни — на Свеучилишту Фрање Јосифа I у Загребу. Међутим, као и код конкурса за професора на Великој школи у Београду, и овде су политичке игре из позадине знатно утицале на ток догађаја. Пресудну улогу у томе одиграли су хрватски бан гроф Карољ Куен Хедервари (бан од 1883. до 1903) и његов министар богоштовља и наставе др Исидор (Исо) Кршњави (1846–1927).⁵⁰ Костићу је обећана професура на Катедри за римско право у Загребу, уз услов да успешно преведе *Пандекте*,

⁴⁸ А. Ивић, *Из животоа гра Лазе Костића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, VII, Београд 1927, 200.

⁴⁹ Упутио га је Костићу његов политички саборац Миша Димитријевић, питомац *Текелијанума* који је такође дипломирао на Правном факултету у Пешти. *Из мој животоа*, Београд 1988, 420–421.

⁵⁰ О томе како је дошло до тога да се управо на овом универзитету покуша са његовим ангажовањем, и то за професора римског права, сведочи текст писан Костићевом руком, на свега пет страница, који се чува у архиви Матице српске (сигн. М 1.365). Овај текст је први објавио М. Лесковац у књизи Л. Костић, *Из мој животоа*, 214–219 (уз коментаре, 419–422).

капитални уџбеник немачког романисте Хајниха Дернбурга (1829–1907). Први том превода (од укупно три) објављен је 1900. године у Загребу, али је наишао на жестоку критику загребачких професора, због чега је потом забрањена његова употреба.⁵¹ Садржина ових рецензија обухватала је око деведесет страница, у којима је правничкој јавности понуђена веома исрпна анализа 800 страница овог превода. Она добија посебну тежину јер је објављена у *Мјесећнику*, најстаријем правном часопису не само у Хрватској, него и на словенском југу.⁵² Професори са Свеучилишта у Загребу (Фрањо Спевец, Лука Марјановић, Александар Егерсдорфер и Иво Малин) су своме колеги, пештанском доктору права Лази Костићу, недвосмислено ставили до знања да му у тој средини није место. О професури није било ни говора, а о његовом преводу *Пандекџа* — ниједна лепа реч.⁵³

Таксативно разматрање њихових бројних критичких примедби захтевало би посебну расправу, која би морала искорачити из уско јуристичких оквира и заћи у област лингвистике и филологије (германистике, славистике), јер се суштински дometи, или пак промашаји Лазе Костића као правника, налазе управо на том терену.

Овде је, за сада, могуће усмерити се само на крајњи циљ који је себи поставио Костић када се прихватио превођења *Пандекџа* и проценити успешност његовог подухвата са тог становишта. Показало се да је ангажовање Лазе Костића на том послу било резултат

⁵¹ Henrik Dernburg, *Pandekte*, prev. Dr. Lazo Kostić, prvi snop, Znanstvena knjižnica što je izdaje kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlada, odio za bogoštovlje i nastavu, Zagreb 1900, 806 + XXVIII. Други том је остао у рукопису, али се не зна да ли је Костић до краја окончао овај посао.

⁵² У Београду је *Архив за њравне и друшћивене науке* почео да излази тек 1920. године.

⁵³ F. Spevec, *Мјесећник*, 18/1900, 142–150, 222–232, 304–316, 387–397; L. Marjanović, *Мјесећник*, 18/1902, 465–476, 545–555, 619–629, 701–713. Оба текста су без измена (уз краћи увод) објављена у два прилога М. Лесковца, који су далеко приступачнији читаоцу, па цитати у нашем раду прате нумерацију тих страница: М. Лесковац, *Крићика Фрање Спевеца на Л. Косћића ѡревод Дернбурјових 'Пандекајџа'*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1/1967, 136–161; М. Лесковац, *Крићика Л. Марјановића на Л. Косћића ѡревод Дернбурјових 'Пандекајџа'*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2/1967, 296–319.

ширег *йолийичкој конџекџиџа*, којег ни он задуго није био свестан, али је зато његов приступ овом преводачком захвату био сасвим у складу са одређеним *йравноџеоријским конџекџиџом*, који је он свесрдно и вољно прихватио. Реч је о тада доминантној идеји немачке историјскоправне школе, чији је следбеник управо Валтазар Богишић. Није отуда чудо да се Лаза Костић и током рада на овом преводу интензивно с њим дописивао, јер је у Богишићевом научном опусу, поготово на терену правне терминологије, проналазио себи узор и инспирацију. То је недвосмислено истакао и у свом предговору Дернбургових *Пандекџа*:

„Valjalo je... izmijeniti našu dosadašnju pravničku terminologiju, a kad se već menja, to ne smije biti polovno, nego se mora predruгоjačiti stubokom /из основа променити/, valja je izjednačiti sa sadašnjim naprednijim i narodnijim književnim jezikom, valja je staviti na čisto narodnu osnovu, jer ta je jedina osnova stanovna, te joj nema više znatnije promjene, dok je naroda i jezika mu. To nije bila mala muka. I Bog zna kako bih je i da li bih je premučio, da nijesam našao tri silna pomagača. Jedan bješe *živi narodni govor*; drugi bješe starinski narodni jezik iz našijeh spomenika; treći bješe glavom dr. V. Bogišić i njegov *Imovinski zakonik*”.⁵⁴

У ових неколико редова Костић је сажео свој интелектуални и стваралачки кредо којим се руководио преузимајући тако замашан посао по налогу предстојника у влади бана Хедерварија. Пред собом је за узор очигледно имао Богишићев *Законик*, чија је садржина утемељена на обичајном праву и на језичкој матрици заснованој на народном говору.⁵⁵ Као полиглота, доктор правних наука

⁵⁴ *Nekoliko riječi o ovome prevodu*, VIII–XVI.

⁵⁵ Своја теоретска начела о формирању правничке терминологије, Богишић је изнео у предавању *Технички џермини у законодавџтву*, одржаном у Руском филолошком друштву Петроградског универзитета 1887. године, а превод са руског је објавио београдски правни часопис Бранич те исте године. Уп. В. Богишић, *Изабрана дела и Ойшџи имовински законик за Црну Гору*, Београд 1986, 101–122. Исти текст је потом објављен у *Мјесећнику* 1/1888, 1–19.

и врсни зналац свога језика, Костић се сматрао сасвим способним да се упусти у такав подухват.

Са колико озбиљности се он прихватио тог задатка види се и из текста под називом *Nešto o današnjem stanju našega književnoga jezika uopće, i osobito o našoj pravničkoj terminologiji (prilikom prijevoda Dernburgovih Pandekata)*, који је припремио априла 1895. године за предавање у ЈАЗУ.⁵⁶ Мањи део тог текста ће се (пет година касније) наћи и у уводном делу штампаног издања *Пандекџа*, али многе битне ствари су само овде наведене. Као и Богишићево предавање у Петрограду, тако и садржина Костићевог текста има програмски карактер, којим се одређује методолошки приступ током рада на кодификаторском, односно преводачком пројекту. Да је овај Костићев текст објављен у неком стручном часопису, то би несумњиво био значајан прилог научној расправи о теми која је средином XIX века интензивно заокупљала најумније главе у Хрвата и Срба: питање заједничког језика. Став Костићев је потпуно јасан — ради се о истој језичкој матрици, заснованој на народном говору ова два народа.

У овом тексту је Лаза Костић анализирао конкретне лингвистичке примере употребе и злоупотребе народног говора, залажући се да се ова „млада наука”, која се бави *живим народним језиком*, назове *folklore* (увек пише латиницом). Потом даје компаративну анализу развоја нашег и мађарског језика, објашњава зашто се залаже за увођење одређених термина, поготово правних.⁵⁷ У својој аргументацији помиње немачке, француске, енглеске и остале

⁵⁶ Аутограф од 19 листова налази се у архиви Матице српске (Рукописно одељење, инв. бр. М 7674). Рукопис је први пут објављен у: „Л. Костић, *О књижевности и језику*” (пр. Х. Крњевић), Нови Сад 1990, 227–241, 326–327.

⁵⁷ Костић с правом истиче: „Dok je mađarski književni jezik većinom fabrikat pismenih, učених ljudi, te ga prosti puk mučno razumije, naš je ponikao iz naroda”. Л. Костић, *О књижевности и језику*, 240. Наиме, код Мађара процес стандардизације језика започиње на самом крају XVIII века и током наредних деценија он ће бити „освежен” са више десетина хиљада нових речи, којима су замењени већ одомаћени страни изрази латинског, немачког или француског порекла. Тек ће синтезом говора из неколико делова Мађарске настати књижевни језик овога народа. Уп. П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2002, 408–409.

најновије енциклопедијске речнике, док, с друге стране, цитира Вуков *Рјечник* (1852), Даничићев тротомни *Рјечник из књижевних старина српских* (1863), Миклошичев *Lexicon paleo-slovenico-graeco-latinum* (1862–1865), средњовековне повеље, Душанов законик, а Богишићев правно-језички опус му је темељна идеја водиља.⁵⁸ На њега изричито позива, већ у предговору превода, као и њихову размену мишљења и неслагања око прихватања појединих термина.⁵⁹

Може се уочити да се садржина овог Костићевог текста увелико ослања на неке примере и аргументацију из његових ранијих радова, посвећених истој теми: *Из науке о језику (Глас Црнојорца, Цетиње 1887)* и текст који се надовезује на претходни: *Очинци и њабирци (Глас Црнојорца, Цетиње 1890)*.⁶⁰ То показује да се Костић језичким питањима бавио и пре него што му је поверен превод *Пандекта*.

6. Формално гледано, и хрватски професори права се позивају на Богишића, објављују његове радове у *Мјесећнику*, прихватају постулате Савињијеве историјскоправне школе, али у конкретной примени тих начела, долази до спотицања око тога који од дијалеката заслужује да постане књижевни језик, који су термини адекватнији за означавање одговарајућих правних појава, који од балканских народа има изграђенију правну терминологију — као и многа друга отворена питања.⁶¹ Управо је зато идеја Лазе Костића да „предрукојачи стубоком” (из темеља измени) досадашњу правну терминологију, и то усред хрватског културног простора, довела овог српског песника на балканску ветрометину језичких сучељавања и надгорњавања, задојених политиком и националистичким страстима. Професори права са Загребачког свеучилишта свакако му нису могли допустити да оствари такав свој наум.

Њихове реакције су биле веома оштре, јер оспоравају стручне квалитете Лазе Костића као правника, као преводиоца са немачког

⁵⁸ Л. Костић, *О књижевности и језику*, 238.

⁵⁹ Л. Костић, *О књижевности и језику*, 237.

⁶⁰ *Истио*, 148–199, 200–226. О Костићевим филолошким списима објављеним током боравка на Цетињу уп. Д. Иванић, *Лаза Костић у црнојорској периодици*, *Књижевна историја* 13/1981, 501–536.

⁶¹ V. Bogišić, *Stručno nazivlje u zakonima*, *Мјесећник*, 1/1877, 19–30; L. Marjanović, *Jezik u zakonih i naredbah*, *Мјесећник*, 3/1877, 107–125; F. Spevec, *Rad oko pravne terminologije*, *Мјесећник*, 8/1890, 329–332.

и замера му се непознавање *хрватској* језика. Један од њих (др Лука Марјановић) му посебно приговара што се није доследно држао бар Богишићеве терминологије из *Имовинској законика*, из којег је овај загребачки професор — како тврди — „ispisao oko dvije hiljade termina... koji se i u obliku i u značenju podudaraju sa našom terminologijom”, него је употребљавао архаизме, локализме, провинцијализме, русизме, вештачке кованице, као и језичке конструкције које више приличе песничком, него правничком изражавању:

„Zakonodavac i pisac znanstvenih pravnih djela moraju se služiti jezikom i stilom ozbiljnim, suhoparnim, bez floskula i pjesničkih primjesa. Na mnogim mjestima zabrazdio je g. prevodilac u nehotičnu ili promišljenu afektaciju, pa postaje tako i onde nerazumljiv, gdje se čini da je mjesto posve lijepo, dapače pjesnički prevedeno. Tako na pr. lijepo se kaže u pjesmi *službu služiti, lov loviti* itd., ali pravnik ne smije reći *tužbu tužiti, tužena tužba*”.⁶²

Осим ове тврдње, која се генерало тешко може оспорити, да у језику Костићевог преводу често преовлађује његова песничка вокација уместо правничке, остале замерке се своде на основно питање: којој лексици заправо припада овај превод? За српског песника то је јединствени, заједнички језик којим се говори на словенском југу и у чије кодификовање је и сам желео да се укључи. Из његове преписке се јасно види да је за тај крупни подухват тражио савете не само од Богишића, него и врхунских слависта тога времена, попут Ватрослава Јагића, уз чију помоћ је трагао за одговором на питање који од дијалеката треба да постане књижевни језик Срба и Хрвата.⁶³ У својим писмима из тог времена Костић користи ијекавицу и црногорско-херцеговачку лексику, која је најближа терминологији *Имовинској законика*, за коју је и сам професор Лука Марјановић констатовао да садржи „око двије хиљаде термина” блиских хрватском народном говору.⁶⁴ Костићу би отуда било најлакше да је само до-словце следио резултате правне, али и термилошке кодификације

⁶² L. Marjanović, *nav. delo*, Мјесећник, 466.

⁶³ *Прејиска*, 439–440.

⁶⁴ *Кријтика Л. Марјановића*, 298. Занимљиво је да загребачки професор у наведеном тексту користи термин „хиљада”, а не „тисућа”.

до које је Богишић дошао после вишегодишњег мукотрпног истраживачког рада на тлу Црне Горе.⁶⁵ Међутим, он је желео далеко више од тога: да и сам придода свој креативни допринос том грандиозном задатку који је историјска епоха наметнула балканским народима почетком XIX века. Уз то, он је био свестан и да се превод овог обимног (тротомног) правног уџбеника не може свести само на терминологију једног законика:

„...Bogišić mi je bio glavni kaŝiput. Ali mi se deŝavalo da su me i Bogišić i ŝivi narodni govor ostavili u nevolji. Bogišić me nije ni mogao pratiti na tako dalekom putu, jer njegov *Imovinski zakonik* ostavlja netaknut veliki dio građe ŝto je obraђuju *Pandekte*. Tad sam se latio davnine, naŝih pravnih spomenika. Neke riječi u ovom prijevodu, koje će se mnogima činiti novine nego starine, zaboravljene, neporabom, pa sad obnovljene starine. U tijem spomenicima naŝao sam tako krasnih, tako čistih narodnih riječi, da mi je ka ŝto jedna ili druga milija bila od живог *folklore-a*“.⁶⁶

7. Већ у самом предговору Костић издваја неке архаичне речи за чије увођење се залаже на место постојећих, попут термина *вавијесѿ* уместо „појам” и *удржина* уместо „садржина” (па отуда нпр. наслов поглавља „појам и садржина сусвојине” гласи *вавијесѿ и удржина сувлашѿине*), сматра да немачком изразу *Anspruch* (правни захтев, тражба) одговара старинска реч *ѿѿредовање* (русизам), затим уводи *оумрѿ* за „нашљедство”, *ѿравѿшељ* за „скрбника” (*curator*), *ѿјеѿ*,

⁶⁵ Луковић М., *Богишићев законик — ѿрипрема и језичко обликовање*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 105, Београд, 2009. О уско лингвистичким питањима вид. М. Burić, *Pravna terminologija u Bogišićevom zakoniku*, Spomenica Valtazara Bogišića, knj. 2, Београд 2011, 471–511. Сасвим је разумљиво да је Костићу тај говор био веома близак, јер је скоро седам година провео на Цетињу, где је и објавио своје филолошке списе.

⁶⁶ *Нешѿо о данашњем сѿању нашеѿ књижевноѿ језика*, у: Л. Костић, *О књижевностѿи и језику*, 228; Исти текст поновљен је и у Костићевом предговору: *Nekoliko riječi o ovome prijevodu*, IX. У намери да истражи *folklore* (Костићев назив за живи народни говор), српски песник је почео још раније да се бави нашом усменом епском традицијом и на ту тему је у бечком *Научном клубу* 1877. године одржао веома запажено предавање (види горе).

објетивајти за „завјет, завјетовати, заклетити” (*sponsione obstructus*) и сл.; као и обрнуто, оштро се противи употреби древне речи баштина у значењу „нашљедства” (*hereditas*) и баштиник за „нашљедника” (*heres*), а поготово му смета изведеница „разбаштинити” која се „одомачила на позорници загребачкој” (јер је проналази учестало у преводу загребачких професора Баронових *Институција*). Залаже се да се већ одомаћени термин „дужник” (код Вука), одн. „дужитељ” (код Богишића) замени народном речју *рукодавац*, *рукодавалац* или *рукодавник* (које проналази у Боки), а да се *рукодаће* прихвати за „зајам”, јер то је по њему „прави *folklore*”.⁶⁷

У самом тексту превода наилази се и на варијације предложених термина, па је оставилац (*de cuius*) по њему *одумрѝник*, а лежећа оставина (*hereditas iacens*) је *одумрѝни њочинак*, оставински уговори су *одумрѝни ујовори*, а наследни повериоци су *одумрѝни рукодавци*; ненаследиве тужбе су *неодумрле ѝужбе*, док су *најоко-не наредбе* располагања за случај смрти (*mortis causa*); за државину (*possessio*) користи Богишићев назив *држина* (уз *њосјег*), па се савесни држалац (*bonae fidei possessor*) зове *незломислени држиѝељ*, а изведена државина је *ѝренесена држина*, док је притежање (*detentio*) постало *ѝодржина*; својина (*proprietas*) је *влашѝина*, а својинска тужба (*actio rei vindicatio*) је *влашѝинска ѝужба*, за нашу латинизирану кованицу „узукапиент” (од *usucapiens*) он користи термин *одржник*, а *ѝрисиѝварна ѝрава* су стварна права на туђим ствари-ма (*iura in re aliena*); деодна тужба (*actio familiae erciscundae*) је *размеђна ѝужба*, редхидиторна тужба (*actio redhibitoria*) је *ресцијуона ѝужба*, док тужбу за сразмерно смањење цене (*actio quanti minoris*) назива *ѝужба на диференцију*; усмени поступак је када се води *наусѝице*, а усмено признање је *ѝризнање наусѝице*; основ стицања (*iustus titulus*) је *сѝечничка ѝиѝула* или *ѝековински ѝиѝул*, отуђење (*alienatio*) је *одаће*, па је отуђилац *одаѝник*, поштени стицалац је *вјерни сѝечник*, а основ отуђивања је *ѝиѝул за одаће*, прибавилац је *добавник*, стицање права је *ѝециво*, па је *несведено* (исконско) *ѝециво* „оригенерно”, а *несведено* је „деривативно”; стечевина је *намјесниѝиво*, а правни следбеник је *ѝравни намјесник*, док

⁶⁷ *Nekoliko riječi o ovome prijevodu*, X–XIII. О томе: М. Луковић, *нав. дело*, 263–264.

је право претходника *право предњака*; подела ствари је *разредба ствари*, ничија ствар (*res nullius*) је *ствар без јосе*, замењиве ствари (*res fungibiles*) су *суврсне*, а индивидуално одређене (*spesies*) су *самостите*; правне претпоставке (*praesumptio iuris*) су *правни домишљаји*, клаузула је *зайорка*, симулација је *обиња*, двоструко је *двојубо*; парнични поступак је *јардени јосиујак*, странке у спору су *јарци*, арбитри су *душевници*, а арбитражни споразум је *душевнички јовор*, заступање је *замјена*, излагање тужиочево је *јуждено јовиједане*, противтужба је *јайјужда*, тужба за утврђење је *јужда безосудница*, контумациона пресуда (због изостанка) је *јресуда са зачаме* или *јројусна осуда*, а *јоросна јресуда* је ослобађајућа; казна је *казан*, принудно извршење је *јринудни јороб*; хипотека је *засијав*, земљишне књиге су *засијавне* (или *дашијинске*) *књије*, кривица (*culpa*) је *сајреха*, а *сајрешна јојодносј* је деликтна способност, правно лице је *нелични јмаоник*, а физичко лични *јмаоник*, потомци су *најјражак*, правни следбеници су *правни најјражак*, легат је *ојујис*; *јримииј* муком је прихватити прећутно, а *мучко очиијовање* је прећутно изјашњавање; законодавство је *законарсјиво* (и отуда *законарска власј*, а *законша* је законодавац), природна облигација (*obligatio naturalis*) је *јприродна задужница*, ортаклук (*societas*) је *јрушијво* или *јружина*, а ортаци су *јружбеници*, уговор о налогу (*mandatum*) је *јорука*, доцња (*mora*) је *оклијев* или *закасница*, компезациони приговор је *јредиијни јријовор*, устаљена судска пракса је *јудска навика*, а орочено право је *зарочно јраво*; симуловани, дисимуловани и фидуцијарни послови су: *јрејворни*, *јрикривени* и *јовјерени* послови; службености (*servitutes*) су *јослужја* или *јјодбе*, повласно добро је *дашијина владалица*, плодоуживање (*usus fructus*) је *јужијак*, док личне службености „сужене садржине” (*usus, habitatio, opere servorum vel animalium*) назива *личне јјодбе скучене јдржине*, а термином *јојмеђашке јјодбе* означава суседске службености; правни посао је склопљен када је *јјлављен*, а може се и *разврђи*, односно раскинути, породичну заједницу назива *кујња чељад*, док се у наслову „Издава влаштине судачком пресудом” користи термином из чл. 108 Душановог законика, док судског службеника назива *јрисјав* (чл. 50), а за лопова користи термин *јјай* (чл. 116); када набраја разлоге за умањење грађанске части (*infamia*) користи изворни народни говор: *обријно курвање* и

сводничење, па је и посредник при куповини *ірошићар*, а расипници су *расіікуће* или *расііачи*, док неким називима и сам даје пучки карактер: *ілаіішиа* и *враіішиа*; поклонопримац и поклонадавац су *дароваііељ* и *обдареник*, док за „право” често користи израз *іравина*, а средњовековне глосе у Дигестама су *објаснице*.

Ово је само делимични узорак Костићевих правних термина, међутим, већ и он показује сву оригиналност лексике коју је користио приликом превођења Дернбургових *Пандекта*. Анализом правних термина коришћених у Богишићевом законику, могуће је уочити истоветност бројних појмова са онима у Костићевом преводу.⁶⁸

Када каже да је правни посао *уілављен*, а може се и *разврћи*, препознаје се чл. 1024 ОИЗ-а: *Шіо двојца уілаве, ісіа двојца и разврћи моіу* (исто чл. 284), породичну заједницу и Богишић назива *куііња чељад* (чл. 689), службености у интересу суседа су такође *іомећашка уіодба* (из чл. 850), стицалац је *сііечник* (чл. 835, 903), сусвојина је *сுவлаіішина* (чл. 832), државина је *држина* (чл. 811), несавесна државина је *незлосмислена држина* (чл. 816), држалац је *држііељ* (чл. 45), замењива ствар је *суврсна сіівар* (чл. 810), прибавилац је *сііечник* (чл. 835, 903), власник је *імаоник* (чл. 801), физичко лице је *лични імаоник*, а правно лице *нелични імаоник* (чл. 954), ортаклук је *удружење* или *удруіа* (чл. 885), обвезница је *задужница* (чл. 974), хипотека је *засііава* (чл. 865) итд. Међутим, неки заједнички термини немају исто значење: *рукодаће* је зајам (чл. 258, 259, 875), *узималац рукодаћа* је зајмопримац (чл. 875), а *држііељ* је поверилац (чл. 901, 902) итд.

8. Оно што се оправдано може замерити Костићу је недоследна примена наведених термина и што паралелно користи већ постојеће изразе — као да и сам увиђа да неупућени читаоци неће разумети новоуведене називе. Додуше, треба имати у виду да је Костићев превод требало да буде уџбеник намењен студентима, који се тек упознају са правничком терминологијом. С друге стране, то

⁶⁸ Уп. А. Ђорђевић, *Ойшііи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, Бранич, бр. 15–22, Београд 1888. У том раду дат је и преглед правних термина коришћених у Законику. Доступан и у: „Валтазар Богишић — Изабрана дјела”, том I, Подгорица 2004, 347–360.

ради и сам Богишић како би текст Законика био што разумљивији онима на које се примењује.

Осим тога, Костић не следи увек ни реченични склоп оригинала, па је често ред речи сасвим различит од немачког изворника. Превод је пун неочекиваних језичких обрта, који стилски излазе из уобичајеног манира изражавања у текстовима научне природе. Понекад Костића понесе литерарни порив, па правнички текст задобије песничку одору, па чак и усклађену риму:

„Tužbena prava prestaju kad im uginge osnovno pravo. Osušio im se korijen. No imaju i takovi razlozi prestanku koji, bar kako Rimljani mišljahu, počinju u tužbenom pravu te potiru korijen tako reći s lista”. (str. 343)

„Zastara se rve sa pravima koja po sebi nijesu skućena na vrijeme te valja da žive u nedogled, ali prigovor zastare prekine im vijek”. (str. 368)

„Zastara utvrđuje dugotrajne međusobice. Vrijeme ih uzdiže na prava ili briše protivna prava. Pravo više poteže na mjerilima pravde od onoga kako se zastalo. No kad se prida težina godina, ode jezičac na stranu zatečenog stanja... S razlogom se ište, da se prava mogu samo tako održati, ako se u životu za vremena utvrde i ako se ne dadu vrijeđati. Što je u istini davno napušteno, to je i pravno sazrelo da pogine. Zastara, dakle, smjera da štiti sadašnjost od prošlosti”. (str. 366)

Данашњем читаоцу, па чак и правнички образованом, није лако да разуме Костићеву терминологију, јер се он очигледно трудио да лексика буде што ближе западном говорном подручју, коме је овај превод и био намењен, па је парадоксално да је управо са те стране доживео најоштрије критике свога рада.⁶⁹ Ко би, на пример, данас

⁶⁹ Костић се и у ванправној терминологији користио бројним „кroatизмима”: *чусйво* (осећање), *назочносй* (присутност), *йорада* (употреба), *очишовање* (изјава), *унайоч* (упркос), *осодно* (лично), *хойилице* (намерно), *йаче* (штавише), *уйорада* (употреба), *зайомийи* (прикрити), *йозорносй* (опрез), *йрсеа* (заклетва), *йреинака* (промена), *безувјейно* (безусловно), *найјецайи* (такмичити), *ошок* (острво) итд.

схватио дефиницију преваре (*dolus* у ужем смислу), која је према Костићевом преводу: „*štetno omamljivanje navlaš izvršenjem lažnih ili zatomljenjem istinitih činjenica*”, пошто се тек према оригиналном немачком тексту може разумети да је превара: „намерна штетна обмана, изношењем погрешних или прикривањем истинитих чињеница”.⁷⁰

Несумњиво да модерна лингвистика има у виду чињеницу да се током деветнаестог века још није усталила правна терминологија ни у Кнежевини Србији, а ни међу Србима и Хрватима у Аустроугарској, међутим, поједини аутори сматрају — узимајући у обзир изложене Богишићеве ставове и на основу анализе целокупне лексике *Ойишиѐи имовинскої законика* — да „његов језички израз и данас остаје у целини баштина *срїскої књижевної језика*”.⁷¹ До овог закључка дошао је Милош Луковић у својој обимној студији *Боишићев законик — ѝриѝрема и језичко обликовање*, у којој је, као лингвиста али и правник, понудио методолошку основу за проучавање доприноса на пољу правне терминологије Богишића, али и свих других прегалаца из те епохе. Наиме, он је терминологишку лексику *Законика* упоређивао са оном која је заступљена код Његоша, у приморским статутима на народном језику (*Пољички, Грдаљски*), са званичном правном терминологијом Кнежевине (Краљевине) Србије, са *Речником ѝравно-ѝолиѝичких ѝермина словенских народа у Аустѝријској царевини* (из 1853), као и са другим правним лексиконима тога доба (Вл. Мажуранића) или са касније насталим капиталним речницима двеју академија (*Рјечник ЈАЗУ* и *Речник САНУ*). Можемо само зажалити што овакава студија до сада није написана и о терминологији заступљеној у Костићевом преводу Дернабургових *Пандекѝа*. Методолошки модел истраживања који је коришћен у поменутој студији био би сасвим прихватљив и у анализи целокупне терминологије Костићевог превода, узимајући свакако у обзир и његове малобројне списе о језику, као и уводне напомене у предговору *Пандекѝа*.⁷²

⁷⁰ „Betrug — *dolus* im engeren Sinne — ist absichtliche schädigende Täuschung durch Vorspiegelung falscher oder durch Unterdrückung wahrer Tatsachen”. Н. Dernburg, *Pandekten*, Berlin 1888–89, 266.

⁷¹ М. Луковић, *нав. дело*, 155.

⁷² Л. Костић, *О књижевности и језику*, 148–252.

9. О закулисној позадини ангажовања Лазе Костића на преводу Дернбурговог уџбеника већ је било речи, међутим, не треба испустити из вида да и Богишићев рад имао одговарајући политички контекст. Додуше, за разлику од Костића који није ни био свестан да је изманипулисан од стране хрватског бана Хедерварија, Богишић је знао да улази у законодавни пројекат са јасном политичком позадином. Наиме, као кодификатор црногорског *Законика* он је био заступник званичне Русије, с којом је био политички и егзистенцијално повезан. Када га је 1872. године књаз Никола позвао да изради Имовински законик за Црну Гору, Богишић се том позиву одазвао уз дозволу и жељу руског цара Александра II, јер је до тада био ангажован на Катедри за историју словенских права на Универзитету у Одеси. Богишић је током дуготрајне израде *Законика* стално водио рачуна да његов нацрт не дође у руке онима који би могли утицати на процедуру његовог доношења мимо његове воље, а чим је овај правни кодекс ступио на снагу 26. априла 1888. године, Богишић је добио племићку титулу и руску државну пензију.⁷³ Пошто је 1893. именован за министра правде Црне Горе, он је одређено време, из Париза, вршио и надзор над применом и каснијим допунама тог законика.⁷⁴

С друге стране, Лаза Костић у Кнежевини Србији није изабран за професора на Великој школи, као ни на Загребачком свеучилишту, а на Цетињу је био сасвим скрајнут именовањем за хроничара дворских збивања у локалним новинама *Глас Црногорца*.

Можемо се упитати, како је онда Богишић успевао да од тих центара моћи добије сврдну подршку, политичку, а поготово материјалну, и да се вешто уклопи у потребе дворова, који су му омогућили да свој таленат и невероватно широко образовање оваплоди

⁷³ Пензионисан је у звању првог руског саветника и професора Универзитета, а Александар Соловјев у свом спису *О живојшћу и раду Валтиазара Богишића* (Шабац 1935) износи податак да је руска влада сносила трошкове око израде *Законика* са 160.000 рубаља, сматрајући да је то „један део њене мисије на Балкану” (по речима представника руског министарства иностраних дела у Одбору који је 9. фебруара 1889. одлучивао о Богишићевој додатној награди од 20 000 рубаља). З. Рашовић, *Богишић и његова култура*, Гласник, бр. 22, ЦАНУ, Подгорица 2016, 60.

⁷⁴ М. Луковић, *исто*.

у бројним научним радовима и законодавном ремек-делу које ће га увелико надживети. Петнаест година га је, са мањим прекидима, стварао у удобном париском дому, финансијски добро обезбеђен, јер је од књаза Николе и од царске Русије примао богату апанажу и за све то време поседовао грандиозну личну библиотеку у Паризу (од око 15.000 књига, часописа и брошура), коју је највећим делом завештао свом родном Цавтату.⁷⁵ Из ове европске метрополе касније је фактички и надгледао примену Законика, јер као црногорски министар правде (у складу са уговором који је склопио са књазом) није дуже ни боравио на Цетињу.⁷⁶

Лаза Костић, нажалост, није поседовао ту неопходну сналажљивост и виспреност за реално сагледавање социјалне и политичке позадине пројекта у који се упустио. Уз то, стална сељакања су његову приручну библиотеку свеле само на најнеопходније књиге, што је било недовољно за озбиљан преводилачки посао коме је тада приступио. То је био утолико већи проблем јер је превод *Пандекџа* настајао углавном током петогодишњег боравка у манастиру Крушедол (задужбини Бранковића, последњих српских депота у Срему). Имајући све ово у виду, можемо схватити колико је даровити српски песник био ускраћен за све оно што је неопходно да би се неко уопште бавио научним радом. Када се узме у обзир и претежак задатак који је себи ставио на плећа, онда је јасно што је Костић већ на самом почетку свога преводу *Пандекџа* истакао: „Када сам се латио овога посла, знао сам да ће бити повуци потегни. Али да ће бити толико муке, то сам осјетио тек тада, кад сам већ био, тако рећи на по пута”.⁷⁷

10. О даљој судбини Костићевог превода сазнајемо из Богишићевог писма које је упутио док је боравио на светској изложби у Паризу (22. јуна 1900):

„Мило ми је да сте свршили рад око Дернабурга — а жао ми је што ставише под забрану издање, јер тако мени намијењена егземплара нећу лако видјети! Ви се варате ако ми-

⁷⁵ Уп. <http://hvm.mdc.hr/zbirka-baltazara-bogisica-hazu>, 762: CVT-1/hr/info/.

⁷⁶ Ј. Даниловић, *Свој година Ойшџеј имовинској законика за Црну Гору*, *Анали Правног факултета у Београду*, 6/1988, 625–635.

⁷⁷ *Nekoliko riječi o ovome prijevodu*, VIII.

слите да ја имам онам каквих особитих пријатеља. Стари помријеше, а младе не познам. Како шеврдат не знам, него кажем вазда *йойу йой*, а *добу доб*, то није начин за стјецање пријатеља, или за задржавање старих, који пођоше иним путем. Али опет писаћу једном пријатељу (или тачније знанцу), само да испуни Вашу жељу, мада унапред знам да успијети нећу”.⁷⁸

Међутим, нешто касније (11. јула 1900), Богишић обавештава Костића да је до њега ипак стигао део превода који је још 1893. објављен у виду мањег сепарата од стотинак страница:

„*Tandem aliquando* /једва једном/ послаше ми из Заграда Ваша *Pandekta*, али само прву свеску, у којој је тек 96 страна. Платих 2 круне 25 пара са поштарином. Превод је изврстан — а како би могло и бити другачије, пошто сте Ви лично преводили! Мило ми би видјети да сте неке термине примили из Имов. законика. Други егземплар нијесам могао добити. Писах опет, али ће тешко бити, јер ја нијесам камалеонт. Ипак, ако ми га пошаљу ја ћу Вам га отпремити. Али како је највјероватније да неће, видеће те га у мене кад дођете амо на изложбу”.⁷⁹

Заиста је чудно да се Костић са садржином оштрих критика загребачких професора није упознао ни пола године од њиховог објављивања, јер у писму Богишићу само лапидарно констатује (9. јун 1902):

„*Mjesečnikovi* громови нијесу ме погодили, само сам издалека чуо грмљавину. Чујем да су ме двојица узела на душу: Спевец и Лука Марјановић. Кад будем доколњији, наручићу *Mjesečnik*. А што ћете, човјек се учи док је жив”.⁸⁰

Овим резигнираним закључком Костић као да се опростио не само од идеје да се у својим позним годинама почне озбиљније

⁷⁸ *Прейиска*, 359.

⁷⁹ *Прейиска*, 359–360, 575.

⁸⁰ *Прейиска*, 371.

бавити правничком струком, већ и од наивних заблуда да је могућ „суживот” са онима који те не прихватају као себи равном. Од егзалтираних изјава у својим ранијим записима о томе „какве су додричине Хрвати”, дошао је до суморне спознаје коју преноси Богишићу (Сомбор, 8. септембар 1902):

„Ја сам давно видио да не може више бити међу Србима и Хрватима, не велим праве слоге, него ни најмањег *modus vivendi*. Ал’ да ће доћи до овакве *врайоломије*, више морално-политичке него физичке, то нијесам никад слутио. Било би крајње вријеме да нас обојицу притисне велика шапа, ал’ не овако мекана, *quasi* уставна, него што немилосрднија. Другог лијека не видим”.⁸¹

Са овим се Богишић потпуно сагласио (Париз, 16. септембар 1902):

„О загребачкој ‘вратоломији’ Ви се доста благо изражујете, ја бих десет пута горе! У осталом, до ког су степена порасле свакојаке аномалије које су се не само трпјеле него и гатиле — не треба се ничему више чудити”.⁸²

Нажалост, осим поменуте Богишићеве похвалне оцене Костићевг превода, он више нигде није изрекао, нити написао, нешто више о тога. Онима који поштују Лазу Костића Богишићева изјава да је овај „превод изврстан” свакако представља драгоцену потврду о вредности овог подухвата, али је она више као неки лепо ехо, а не чврсто утемељена и образложена тврдња.

Управо је зато на правницима и лингвистима *onus probandi* да ту оцену коначно потврде, или да је пак аргументовано ставе под сумњу. Костићево духовно мртворођенче не само да је остало у подруму Одјела за богоштовље и наставу „не видевши светло дана”

⁸¹ *Прейиска*, 374. Основни повод за овакав став Костића су демонстрације франковаца против Срба и српских институција у Загребу почетком септембра 1902. године. Он ове догађаје назива *врайоломијским* (игра речи), алудирајући на крваву Вартоломејску ноћ у Паризу, у време прогона хугенота 1572. године. *Прейиска*, 577.

⁸² *Прейиска*, 374.

(*non videbunt lucem*),⁸³ него је већ више од једног века било далеко и од очију научне јавности. А то се, нажалост, може рећи и за целокупни правнички опус овог песника, који свакако није досегао ни приближно домете једног Богишића, мада је Костићев допринос у овој области ипак далеко значајнији него што се то до сада знало. Утицај творца Имовинског законика на правну лексику Лазе Костића је неспоран, али је креативност српског поете на том пољу далеко превазишла тада постојеће језичке стандарде. Док је Богишић педантним истраживачким поступком прикупљао већ постојеће језичко благо староцрногорског говора и њиме оплеменио „баштину *српскої књижевної језика*”,⁸⁴ Костић се, напротив, определио да дотадашњу правну терминологију „преиначи стубоком” (из основе измени), па чак и да надмаши самог Богишића. Црногорски Законик је надживео свога творца, прославио га и овенчао славом. Напротив, лексика Костићевог превода Дербурговог уџбеника знатно је одударала од тада постојеће, чак и оне коју је он сам користио, а та новостворена, донекле *аршифицијелна* терминологија, није ни имала шансу да се провери и докаже у пракси.

У свом методолошком приступу Костић је следио методолошке основе историјскоправне школе, чији је родоначелник код нас био управо Богишић, па је Костићев преводачки подухват прави одраз епохе у којој је живео, његове племените жеље да допринесе зближавању јужнословенских народа. Отуда се сврстао у ону плејаду умних глава тога доба, попут Вука, Богишића, Јагића, Миклошича, Војновића и др., који су сматрали да Срби и Хрвати говоре јединственим језиком, који треба да буде кохезивно ткиво за њихов „суживот”, а не за раздоре и поделе.

⁸³ *Прейиска*, 357–358 (Костић Валтазару Богишићу, Сомбор, 12. јун 1900): „Прошло је два мјесеца како је мој пријевод *Пандекаџа* Дербургових — први ‘сноп’, или прва половина — тискан и цијело издање предато *Уреду за доіошійовље и насїааву*. Писао сам предстојнику (Пресвијетлом др-у Армину Павићу, правом члану југосл. академије итд. итд.) да нареди да ми се пошаљу моји егземплари. Никад одговора. Сад чујем, да ће све те књижурине иструнути у подруму Одјела, *non videbunt lucem*”.

⁸⁴ М. Луковић, *нав. дело*, 155.

Žika BUJUKLIĆ

BOGIŠIĆ INFLUENCE ON LEGAL VOCABULARY OF LAZA KOSTIĆ
DURING THE TRANSLATION OF DERNBURG'S "PANDEKTE"

Summary

The author points to the fact that the academic community has not yet adequately illuminated the contribution of Laza Kostić in the legal field. At the age of 25, the Serbian poet has become a Ph. D. since he successfully defended his dissertation in Latin in 1866 at the Royal University of Pest. In his late years, he began translating one of the most important textbooks of Roman law of the famous German romanist Heinrich Dernburg. This three-volume masterpiece (Pandekten, 1884–87) was the foundation of the modern European legal culture. Laza Kostić received the task for this venture from the local Croatian government (Zemaljska vlada) in Zagreb. Kostić's translation shows how much he was trying to create a new legal terminology, based on the vernacular language, taking on the then dominant idea of the German historical school and following the ideas of the famous jurist Valtazar Bogišić. The author believes that the influence of the creator of the Property Code (1888) on the legal vocabulary of Laza Kostić is indisputable, but that the creativity of the Serbian poet in that field far exceeded the existing language standards, and even stood out from the language he himself used. This newly developed, somewhat artificial terminology, had no chance to be checked and proved it in practice, since the use of this textbook at the University of Zagreb was banned immediately after its publishing (1900). The author concludes that Kostić's undertaking reflects the epoch in which he lived, his noble desire to contribute to the rapprochement of the South Slav peoples. Hence he became one of the great intellectual minds of that time, such as Karadžić, Bogišić, Jagić, Miklošić, Vojnović and others, who considered that the Serbs and Croats were speaking one language, that should become a cohesive tissue for their coexistence rather than for divisions and discord.